

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

28

Рецензенти

проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић
др Милан Миљковић
др Срђан Милошевић

Уређивачки одбор

проф. др Јован Љуштановић

(Висока школа струковних студија за образовање
васпитача, Нови Сад)

др Маријана Хамершак

(Институт за етнологију и фолклористику, Загреб)

др Ева Коволик

(Семинар за славистику Универзитета Марин Лутер
Хале-Витенберг)

проф. др Зорана Опачић

(Учитељски факултет Универзитета у Београду)

др Тијана Тропин

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

др Станислава Бараћ

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ:
ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ
(1918–1991)

Зборник радова

Уредиле
др Тијана Тропин
др Станислава Бараћ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2019

Зборник је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	9
-------------------------	---

I

Краљевина СХС/Југославија и (анти)модернизацијски процеси у дечјој књижевности

<i>Биљана Андоновска</i> Будућност (без) <i>Будућности</i> : први комунистички књижевни часопис за децу у Краљевини СХС	17
<i>Зорана Ойачић</i> Књижевност и идеологијау периодици за децу Краљевине Југославије (<i>Полијтика за децу</i> и <i>Југословенче</i>)	49
<i>Jelena Lalatović</i> „Jugoslovenski srednji vek“ – diskursi nacionalizma, modernizacije i tradicije u časopisu <i>Jugoslovenče</i>	73
<i>Милица Ђуковић</i> На трагу Јована Јовановића Змаја: Зорка Лазић, Тихомир Остојић и новосадске <i>Дечије новине</i> (1918–1919).....	93
<i>Ana Vatinić</i> Илустровани мјесећник <i>Zoološki vrtić</i> (1933–1937)	111
<i>Валентијина Хамовић</i> <i>Полијикин</i> додатак за децу (1929–1941).....	135

II

Југословенски континуитети

<i>Јелена Панић Мараш</i> Kako se kalio Коџа	151
<i>Melaniја Rimar</i> Časopisi za decu na rusinskom jeziku: <i>Naša zagradka</i> (1937–1941) i <i>Pionirska zagradka</i> i <i>Zagradka</i> (od 1947).....	167
<i>Предраї Тодоровић</i> Тарзан у стрипу.....	175
<i>Stanislava Barać</i> Časopis <i>Smilje</i> , Mato Lovrak i pitanje jugoslovenskog nasleđa.....	193

III

Це(н)зура Другог светског рата

<i>Бојан Ђорђевић</i> Књижевност за децу у српској окупационој периодици (1941–1944)....	231
<i>Virna Karlić i Sanja Šakić</i> „Doba reda, stege i čestitosti“: ideologija u dječjem časopisu <i>Ustaška izdanica</i> 1941–1945.	243

IV

Дечја периодика социјалистичке Југославије и процват
издаваштва за децу

<i>Sanja Petrović Todosijević</i> Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu od kraja Drugog svetskog rata do šezdesetih godina 20. veka.....	263
<i>Sanja Roić</i> Od <i>Pionira</i> do <i>Duge</i> , transformacija jednog časopisa.....	287

<i>Marijana Hameršak</i> <i>Naš pionir i (o)tisak izbjeglištva</i>	299
<i>Jelena Milinković</i> <i>Poletarac (1947–1948) u kontekstu pionirske štampe</i>	323
<i>Eva Kovolik</i> Kako je <i>Zmaj</i> (1954–1992) uspeo da preživi: književne strategije <i>Zmaja</i> , književnog časopisa za decu, u vreme tranzicije.....	347
<i>Marko Čudić</i> Četiri decenije vojvođanskog dečjeg i omladinskog lista <i>Jó Pajtás</i> (1947–1987)	361
<i>Zorana Simić</i> Četrdesetogodišnji jugoslovenski život <i>Vesele sveske</i> (1952–1992).....	377
<i>Jovan Bukumira</i> Socijalističko političko obrazovanje posredstvom dečje štampe: <i>Male novine</i> (Sarajevo, 1956–1991).....	391
<i>Svetlana Kalezić Radonjić</i> <i>Pobjeda za djecu: ideologija i uređivačka politika</i>	407
<i>Тијана Тройин</i> Пипци и ракете: развој научнофантастичне илустрације у српској периодици за децу и омладину југословенског периода на примеру <i>Полиџикиној забавника</i>	421
<u>Јован Љушићановић</u> „Мирко, пази метак...“: појава <i>Дечјих новина</i> из Горњег Милановца – културнополитички и идеолошки контекст	437
<i>Вишња Мићић</i> Неговање претчиталаца: дидактичко-методичке функције периодике за најмлађе на примеру часописа <i>Зека</i> (од 1970. до 1991)	457
<i>Немања Каровић</i> Између идеолошког и естетског: Поетика кратке приче у децем листу <i>Тик-Так</i>	477

Сирахиња Полић

Уређивачка политика часописа *Венац* (1972–1991) и његове стратегије у изградњи књижевне свести омладинског узраста 497

Прилози 517

Биографије аутора 533

Индекс имена 547

Индекс периодике 563

БУДУЋНОСТ (БЕЗ) БУДУЋНОСТИ: ПРВИ КОМУНИСТИЧКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИС ЗА ДЕЦУ У КРАЉЕВИНИ СХС¹

Апстракт: У раду се представља „забавно-поучни лист ДЕЦЕ организованих радника“ *Будућности*, први комунистичко-пролетерски часопис за децу у Краљевини СХС. Описујемо његов организациони оквир, програмска начела, типологију књижевних прилога које је објављивао и значај који је поклањао илустрацијама и техничком уређењу листа. Уз извештавање о васпитно-образовним политикама у револуционарној Русији као „дечјем рају“, *Будућности* је била усмерена ка раскринкавању идеолошког миража и „одбрани“ пролетерске деце од класно утемељеног, буржоаског васпитања, школства и вредности. За своје читаоце *Будућности* креира и посебну врсту литерарних садржаја, које сагледавамо из перспективе критичког концепта тзв. *радикалне књижевности за децу*.

Кључне речи: *Будућности* (1920; 1923–1928), Драгутин Владисављевић, радикална књижевност за децу, периодика, раднички покрет, Први светски рат, Октобарска револуција, Комунистичка партија Југославије, дечје групе „Будућност“, Први мај

I КОМУНИЗАМ ОБЈАШЊЕН ДЕЦИ: ОРГАНИЗАЦИОНИ ОКВИР И ПРОГРАМСКЕ ПОСТАВКЕ ЧАСОПИСА БУДУЋНОСТ

„Забавно-поучни лист ДЕЦЕ организованих радника“ *Будућности* представља пионирски покушај заснивања комунистичко-пролетерске *књижевности* и културе за децу у Краљевини СХС. Победа револуционарног покрета и оснивање социјалистичке Југославије током и после Другог светског

* biljana.andonovska@gmail.com

¹ Рад је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца (178024)* који финансира МПНТР.

рата омогућиће да се овај издавачко-едукативни пројекат сагледа у новом светлу – као *йрејшеча* целог једног корпуса и типа публикација за децу. Животне и друштвене вредности, педагошке идеје, научне поставке и литерарни садржаји које срећемо у *Будућности* имаће у том смислу врло богату и отворену будућност. С друге стране, оно што је одређујуће за дискурзивни лик *Будућности* везано је управо за оне *контекстуалне* аспекте који ће у ери југословенског социјализма бити одсутни – *маринална* и *контракултурна* позиција гласила које комунистичке идеје пропагира у окриљу „непријатељског“, грађанско-капиталистичког поретка. У том смислу, оно најважније у *Будућности* јесте оно што остаје *без будућности* у тренутку када, након 1945, њени идеали бивају остварени и постају део државне културне политике. Није тешко уочити да се, тако посматрано, *Будућност* на посебан начин обраћа и нашој постјугословенској савремености, где би се часопис попут овог изнова нашао у својој изворној, контраваспитној и критичкој позицији у односу на хегемони културно-политички модел. У сваком случају, у све три историјско-идеолошке зоне и пројекције – предсоцијалистичкој, социјалистичкој и постсоцијалистичкој – *Будућност* је књижевна прошлост која би могла (или морала) да нас занима.

У једном од сасвим ретких критичких текстова посвећених овом необичном часописном подухвату Сава Паланчанин истакао је својство које је од средишњег значаја и за наше разумевање *Будућности*: то да у питању није само први пролетерски и комунистички часопис за децу већ и први такав *књижевни* часопис, „у којем садржаје бројева чине претежно текстови књижевног жанра“ (Паланчанин 1980: 54).

У организационом смислу, настанак и деловање *Будућности* везани су за више инстанци: 1) за личну иницијативу лекара и комунистичког активисте др Драгутина Т. Владисављевића, а преко њега и за социјалдемократске токове пре Првог светског рата; 2) за Комунистичку партију Југославије у кратком периоду њеног легалног деловања и „полета револуционарног покрета“ до проглашења Обзнане; 3) за Секретаријат жена социјалиста (комуниста) којем је Партија поверила организацију рада с децом. *Будућност* је, наиме, првобитно (1919) била најављена као додатак листу жена социјалиста (комуниста) *Једнакости*, али ће се Владисављевићев часопис наредне године ипак појавити независно.² КПЈ ће на свом другом, Вуковарском конгресу јуна 1920. посебном резолуцијом признати часопис као свој и позвати чланове да помажу лист и његову дистрибуцију.³

² „Драгутин Владисављевић у једном извештају Комунистичкој интернационали из 1924. каже да је он сам покренуо лист *Будућности*, не чекајући процедуру око Извршног одбора Партије, својим средствима и моралом. У почетку је готово све прилоге писао, а није добио помоћ од Партије и синдиката ни за растурање листа“ (Vesović 1977: 116).

³ Делови из резолуције пренети су и у самом часопису (6/1920: 13–14). Уп. Паланчанин 1980: 52.

Иако није реализована као додатак *Једнакости*, веза *Будућности* и женске секције комунистичког покрета остаће видљива и значајна. Дечја *Будућност* и женска *Једнакости* припадају истој етапи деловања КПЈ, имају сродан век излагања, па и један круг заједничких тема (мајка, деца, породица, антиратни ставови) и сарадника (М. Шарчевић, Љ. Ивошевић Димитрова, М. Бурић Топаловић) (уп. Бараћ 2015: 164–179). Повремена тенденција да се *Будућност* одреди као врста додатка који је излазио „уз“ послератну *Једнакости* (в. Кисић, Булатовић 1991: 218) занимљива је утолико што је *Будућност* заиста својеврсног претечу имала у дечјем додатку предратне *Једнакости*, који је током 1911. излазио под називом *За нашу младеж*.⁴ Веза са женским покретом постојала је и преко дечје групе „Будућност“, која је почела с радом већ у мају 1919, и за коју је био задужен Секретаријат жена социјалиста (комуниста). Паланчанин такође наглашава да је *Будућност*, као први књижевни комунистички часопис за децу, био истовремено и „једини лист чија готово половина књижевних прилога, махом песама, потиче из пера жена писаца“ (1980: 54). Најзад, за оличење типског детета и групе и часописа *Будућност*, уредништво је одабрало – лик девојчице, Мале Зоре.

Будућност је, и као часопис и као дечја организација, за токове предратног социјалдемократског покрета била везана и преко њеног покретача и уредника, Драгутина Владисављевића. Владисављевић је „још као студент организовао у Женеву дечју групу *l’Avenir* [Будућност] и са њом радио до 1906“, да би 1914. организовао дечју групу „Будућност“ при социјалистичком Народном дому у Београду, прву такве врсте „не само у Србији већ и на Балкану“ (Кесић 1966: 356).⁵ Након рата дечја група „Будућност“ је обновљена, окупљала је „пролетерске малишане“ од 6 до 12 година, а часопис *Будућност* био је пре свега њено гласило. Поред гајења класне свести

⁴ Овај додатак, који је изашао у укупно седам бројева (шест и један нумерисан) био је намењен нешто старијој деци и омладини (шегртима), доносио је песме, приче, стиховане и прозне басне, једну бајку, преводе Толстоја и Тургеева, али и „озбиљне“ чланке о милитаризму, социјализму у васпитању, верској настави, извештаје о штрајковима и законима везаним за рад, о дечјем покрету у Немачкој, и сл. Идеолошком оријентацијом, концентрацијом на питања образовања и васпитања, одабиром текстова и политиком уређивања, па и неким аспектима визуелног идентитета (сецесијско заглавље), овај лист може се узети као зачетак социјалистичке периодике за децу и/или омладину и претходница *Будућности*. *Будућност* ће, међутим, много више настојати да буде прави *дечји лист*, а од свог социјалистичког претече разликује је, посебно у првом годишту, њена радикалнија комунистичка оријентација.

⁵ „У ово првој дечјој групи било је око 30 дечака и девојчица од 6 до 12 година. Група је имала добре резултате већ на старту, али је ратним вихором те исте године била ометена, те је убрзо престала да ради“ (Кесић 1966: 356). Једном каснијом приликом Владисављевић ће оснивање „прве ‘Будућности’“ везати за 1913. и лик Д. Туцовића (8/1924: 2). При обнављању листа, Владисављевић је размишљао и о њиховом поновном организовању (4/1923: 15); октобра 1927. извештава о делатности сарајевске групе која је прославила раднички Дечји дан, позивајући да се и у другим градовима формирају дечје групе „Будућност“ (6/1927: 4–5).

и поноса, часопис је радничкој деци желео да пружи додатно образовање, забаву и ужитак, тј. све оне активности које су им из класно-економских разлога биле ускраћене. Деца „Будућности“ имала су свој амблем (црвену заставу), химну и часопис, организовала су излете, концерте, представе и добротворне акције, али и учествовала у политичким активностима својих родитеља (протести, штрајкови) и посећивала сродне групе у другим градовима земље. Као организовани комунистички подмладак, групе „Будућности“ могу се сматрати претечом југословенских малих пионира.⁶

Данас готово сасвим заборављен, Драгутин Т. Владисављевић (1875–1938), по основној делатности лекар, био је вишеструко занимљива личност. Поред ангажмана у комунистичкој партији, оснивања првог комунистичко-пролетерског часописа за децу и протопионирске организације *Будућности*, Владисављевић је био аутор и преводилац неколико наслова. Прво српско (скраћено) издање Марксовог *Кайићала* појавио се 1900. године у Женеви захваљујући иницијативи и преводу Д. Владисављевића.⁷ Владисављевић је у то време (са извесним колегом медицинаром „А. А. Ј.“) превео и књигу *Хијноћизам и сјирићизам* свог женевског професора Емила Јунга (Београд, 1900), која је у духу француске експерименталне психологије и психијатрије с краја 19. века заговарала објективно-научни приступ овим „натприродним“ феноменима. Поред чланака у периодици лекарске струке, Владисављевић је објавио и један приручник из сексуалног васпитања (*Полна хијјена*, Београд 1912), као и књигу *Минимална надница или Плаћа физичкој и инћелекћуалној радника* (Београд 1922).⁸ Може му се приписати и знатан број прилога из *Будућности*, и то не само уредничких већ и популарнонаучних и књижевних (посебно они под псеудонимима Чика Доктор и Мала Зора). Додамо ли томе и бригу о техничком уређењу часописа и ликовним прилозима, добијамо слику једног врло свестраног и посвећеног „пролетпедагога“,⁹ који је у историјски заборав пао вероватно највише због разилажења са својим партијским (не)истомишљеницима средином двадесетих година 20. века.

⁶ О дечјим групама „Будућност“ в. Кесман 1978: 112–114; Кесцић 1966: 356–357; Duda 2015: 24–26; Ogrizović 1989.

⁷ Између раних превода одломака из *Кайићала* у периодици 19. века и целовитог превода Моше Пијаде тридесетих година, Марксово дело је у два наврата на српски преведено у скраћеном облику: Владисављевић је 1900. превео извод из *Кайићала* који је сачинио Габријел Девил, а М. Пијаде је 1924. с немачког превео скраћено издање које је приредио Јулијан Борхарт (в. Маркс 1978: 7). На уводним странама свог превода, који је „допунио по оригиналу“, Владисављевић је штампао и преписку са Девиљом поводом преводилачких права. За биографске податке о Владисављевићу в. Бујас 2006. и некролог у *Полићици* (18. мај 1938, 10).

⁸ Књига је првобитно штампана анонимно, али Владисављевићево ауторство потврђује оглас за књигу публикован пред гашење *Будућности*, где је име аутора наведено (6/1928).

⁹ Како је сам себе означавао, в. Ogrizović 1989: 56.

Будућности је, као и остала комунистичка гласила, престала да излази након проглашења Обзнане и забране деловања КПЈ крајем 1920. Владисављевић ће, међутим, поново покренути *Будућности* маја 1923, на таласу иницијатива везаних за обнову радничко-комунистичког јавног деловања након дефанзиве изазване Обзномом (в. Паланчанин 1986: 21; Џолакović 1963: 108). У другој фази или серији *Будућности* од 1923. до 1928. године изаћи ће преко шездесет бројева, али је концепција часописа у условима официјелне забране комунистичког деловања и пропаганде нужно морала бити измењена. О томе сведоче и трансформације подналова часописа: 1923. он је „пролетерски дечји лист за поуку и забаву“, да би од 1924. постао само „дечји лист за забаву и поуку“, а од 1925. „забавно-поучни лист за младеж“. Појам који из подналова нестаје је најпре *орјанизовано*, а потом и *пролетерско* деловање, а приметно је и померање генерацијског фокуса са *деце* на нешто шири појам *младежи*.

За идеолошко репозиционирање *Будућности*, међутим, није заслужна само државна цензура већ и унутрашње фракцијске борбе у Комунистичкој партији, у оквиру којих се Владисављевић средином двадесетих година нашао на линији тзв. „центрумашке“ или реформске, десне линије, те је 1925. искључен из КПЈ.¹⁰ Упркос том идеолошком репозиционирању, социјалистичке и пролетерске поставке листа задржане су све до његовог гашења; један од последњих прилога објављених у *Будућности* била је биографска скица Карла Маркса.

Између прве и друге серије часописа има битних разлика, али и једнако важних континуитета. Обновљена *Будућности* умногоме наставља програм прве фазе листа: прештампава текстове и илустрације из 1920, задржава програмски лик Мале Зоре и култ Првог маја, фокусирана је пре свега на пролетерску (дечју) културу, а педагошки назови и уреднички печат Д. Владисављевића такође су један од јаких залага континуитета. Оно што у другој серији часописа не(до)стаје јесте уже комунистичка, радикализована компонента: непосредни знаци везаности за организовани политички покрет и активну дечју организацију, као и отворено позивање на Совјетску Русију као узор. Иако ћемо се у раду фокусирати на иницијални период деловања *Будућности*, другу серију часописа неопходно је задржати као

¹⁰ Поводом постепеног идеолошког репозиционирања *Будућности*, Паланчанин каже да часопис пред крај „мења политичку оријентацију“, приближавајући се „ставовима десничара, који су били 1920. године искључени из КПЈ“ (1986: 21). Весовић пише да је током 1925. лист почео да „мења политичку оријентацију, а његов издавач је искључен из Партије због тога што је био уз Животу Милојковића, крајњег десничара искљученог из КПЈ крајем 1924. У 1926. препоручују га реформистичке *Радничке новине*, тако да је у ово време сасвим прешао на њихове позиције“ (Vesović 1979: 115–116).

референтни оквир, пошто је у њој, посебно кад је у питању књижевност, често долазило до разрађенијих реализација управо оних својстава које је прва серија тек наговестила.

Будућности је излазила као илустровани месечник на 16 страна, у тиражу од 5.000 примерака,¹¹ по цени од 1 динара, објављујући прилоге и на ћириличком и на латиничном писму, што је била пракса у многим часописима који су имали публику на целом југословенском простору. Ритам излажења часописа није пратио ритам школске године, како је то уобичајено код дечјих часописа, већ неутрални ток календарске године, а од друге серије годишта ће се рачунати у складу с пролетерском митологијом и темпоралношћу, тј. од Првог до Првог маја.

Кроз објављиване спискове претплатника и донатора, програмске чланке уредништва и апеле за измирењем обавеза, могу се пратити тешкоће и изазови једног самоодрживог и непрофитно замишљеног часописног пројекта, потпуно упућеног на властите ресурсе и класну солидарност: „наш једини капитал састоји се из смелости и добре воље“ („Великим друговима“, 3/1920: 15).¹² Иако је рачунао само с „организационим капиталом свесних пролетера, а не са новчаним фондом, кога немамо“ (према Паланчанин 1980: 48), уредништво је ипак имало замашну амбицију да створи лист „јефтинији, већи и лепши него ма који буржоаски дечји лист“ („Пријатељима 'Будућности'“, 11/1920: 12–13). Проблеми с финансијама, међутим, наставиће се и у другој серији и на крају ће бити и разлог гашења часописа. Оно што је важно приметити јесте да за један комунистички часопис издржавање од стварне публице и читалаштва није било само ствар економског преживљавања већ и питање од програмског значаја. Када је 1923. захваљујући прилозима југословенских радника из Америке дошло до побољшања финансија часописа, Владисављевић се не радује, већ ламентује јер, „један пролетерски лист код свесних читалаца не сме да се издржава прилозима“ (4/1924: 15). То је за комунистичку политичку културу важан моменат: издавање, куповина и ширење радничке штампе су један од главних политичких задатака пролетера, који зна за значај штампане речи за подизање класне свести, тј. да „новина није само колективни пропагандист и агитатор, она је и колективни организатор“ (Лењин, према Debre 2017: 22).

¹¹ Осим првог броја, који је изашао на 8 страна и у 3000 примерака. Према табели тиража комунистичких гласила 1920. године, *Будућности* је, поред тога што је била један од сасвим ретких месечника, спадала у пет најтиражнијих гласила (в. Vesović 1979: 66–67).

¹² У ред солидарних акција спада 8. број *Будућности*, који су бесплатно сложили радници социјалистичке штампарије „Туцовић“. С друге стране, дечја група „Будућност“ учествовала је у партијској акцији скупљања прилога за покретање штампарије „Туцовић“, организацијом концерта с игранком 12. 10. 1919. у београдском Социјалистичком народном дому (в. Vesović 1979: 80).

Императив ниске цене било је утолико теже одржати када се узме у обзир пажња која је поклањана илустрацијама, графичком дизајну и техничком уређењу листа. Заштитни знак прве *Будућности* било је заглавље које се састојало од назива часописа у који се уплитало коло распеване деце, а изнад кога се налазила адаптирана комунистичка парола: „Децо свију радника – загрлите се!“¹³ Сваки број часописа био је обилно илустрован, а посебна пажња поклањана је изради насловне стране.¹⁴ Прва година излажења *Будућности* препознатљива је по интензивној и донекле неочекиваној употреби сецесијске технике у изградњи визуелног идентитета часописа. Наслањајући се на традиције графичке сецесије предратне периодике (о којој в. Јанц 1977), *Будућност* упоставља један занимљив континуитет, али и неочекиван спој: визуелне сецесије и револуционарно-романтичког комунизма. Сецесијске мотиве и поступке – декоративне линије, женске фигуре у вегетацији, апстрактне геометријске и флоралне матрице, уоквиравање текста, наслова, уредничких прогласа – *Будућност* користи у широком распону, од словних иницијала, оквира и вињета, преко слика, до глобалног компоновања странице као целине.

Сецесијска штампа и декорација постепено се повлаче у другој серији, када часопис мења формат, заглавље, начин рачунања годишта и укупан дизајн листа. Занимљиво је да у време кад радикалнија комунистичка компонента часописа слаби, у домену илустрација почињу да провлађују графике социјалне тематике. Оне већ од 1924. најчешће запремају читаву уводну страну и често служе као позив на „утакмице“ и складање књижевних састава на задату ликовну тему.¹⁵ Друга промена која се уочава, посебно од 1925, јесте (с)кретање визуелног идентитета часописа ка документарној фотографији.¹⁶

„Да окушамо нове методе васпитања“:
борбена пролетерска (анти)педагогија *Будућности*

¹³ У другој серији, током 1923. задржана је донекле измењена парола „Децо радника целог света, загрлите се!“, да би је 1924. замениле пароле које су варирале из броја у број: „Поштуј рад и радника“, „Сва богатства радник ствара“, „Знање је сила – знање је моћ“, „Дајте нам школу рада и разума“, „Мајке, читајте и ви овај лист“, „Децо, иде Први мај“. Од 1925. пароле нестају са насловнице листа.

¹⁴ Упадљивији изостанак илустрација осећа се у бр. 10/1920, у којем уредништво позива на измирење дугова и наводи недостатак средстава као узрок слабијег ликовног уређења броја.

¹⁵ То је варијација једног од класичних жанрова дечје књижевности и периодике: сликовнице као предлошка за састављање прича. Овде су преовлађивале слике радничке деце, дечјег рада и сиромаштва, угрожених породица и сл.

¹⁶ У првој години *Будућности* је ретко доносила фотографије, а један од изузетака су две фотографије дечјег обеда из Совјетског Савеза (4/1920: 8).

Циљна група часописа била је дефинисана генерацијски (деца), али и класно (пролетера), и то у ужем смислу „организованог“, освешћеног и политички активног дела радничке класе, чланова Комунистичке партије или синдиката (в. Ogrizović 1989: 24). Уредништву је било важно да то заиста буде часопис ДЕЦЕ, а не пропагандни продужетак партијских листова. Прилози су често писани из дечје перспективе, деца се позивају на сарадњу, а сарадницима се упућује молба да не интервенишу у дечје написе. У другој серији листа такви захтеви постају читаве, типографски истакнуте, пароле,¹⁷ а једну од њих чинило је Толстојево упутство о стилској супериорности дечјег стила и начина компоновања.¹⁸ Али часопис је био намењен и родитељима, посебно мајкама, којима се често обраћа и уводи их у начела пролетерске педагогије. *Будућности* у том смислу несумњиво има и карактер педагошког часописа, што потврђују и чести чланци о проблемима васпитања, позиви учитељима на сарадњу, или позивање на тековине прогресивне и социјалистичке педагогије (Русо, Песталоци, Фребел, Толстој, Х. Шулиц и др.).

С друге стране, *Будућности* је била часопис јасне идеолошке оријентације и програмских поставки, везан за ширу активистичко-пропагандну делатност КПЈ. Тај идејни интегритет одражавао се на сам карактер часописа, начин његовог компоновања и уређивања, па и на један специфичан ефекат који би се могао означити као ефекат *програмајичности*. О њему би се могло рећи нешто слично ономе што С. Бараћ примећује поводом *Једнакости*, наиме да је „читав лист, тј. сваки његов број, реализован као проширени пропагандни летак“ (Бараћ 2015: 175). Али у *Будућности* није толико реч о непосредној пропаганди, колико о једној уредничкој стратегији по којој је практично сваки часописни прилог требало уобличити као демонстрацију одређеног теоријско-идеолошког начела и његове примене у конкретним друштвеним ситуацијама. Видимо то у осетном напору који уредништво улаже да се постојећи књижевни и часописни жанрови, односно конкретни друштвени поводи и проблеми, представе из марксистичког угла. Из таквог активног уређивања настају оне за левицу типичне „новине-као-водиља“, које испуњавају „улогу тумача и улогу посредника између теоријских концепата и појавности ствари“ (Debre 2017: 23), у овом случају с ужим фокусом на теме васпитања, образовања, права и заштите радничке деце.

¹⁷ „Сарадници, кад пишете за овај лист имајте у виду увек да пишете за **дечји** лист“ (11–12/1924). „Другови, приповедачи и песници, пишете нам за децу, дечјим језиком и само оно што **деца** треба да схвате и да знају“ (1/1924). Занимљиве су пароле о естетској супериорности дечјег менталитета: „Дечје песме треба да су пуне поетичне лепоте, јер менталитет детета је много ближи менталитету песника, него менталитет одраслог“ (3/1923).

¹⁸ „Дајте деци приче што су их деца сама саставила. Служите се само дечијим узорцима у композицији, јер су деца праведнија, моралнија и елегантнија, него ли они писмени састави што су их написали одрасли људи“ (2/1923: 9).

Порекло тог дискурзивног ефекта програматичности, који не треба мешати ни са дидактизмом ни са пропагандом у ужем смислу, могло би се потражити у Владисављевићевом опису метода нове *пролетерске педагогије*. Пледирајући да се дечјим питањем унутар партије не баве дилетанти и омладинци, већ жене и професионалци, Владисављевић појашњава своје виђење односа између *волићичко-активистичке акције* (примерене омладинском покрету) и суптилнијих и далекосежнијих операција *пролетерске педагогије* (која се односи на децу):

„Код васпитавања пролетерске деце мора се радити врло обазриво и са великом способношћу. Дилетантски рад овде се апсолутно не сме дозволити. Ту није реч само о пропаганди за наше циљеве, које је довољно једном агитатору политичком, већ ту треба се бити и веома *еластичан и сносан да се из сваког случаја и у сваком моменату ствара нова – борбена пролетерска педагогија*. Омладинац је способан можда да ствара гавроше, али ти су гавроши потребни у [...] непосредном тренутку револуције, тј. у тренутку када почиње оружана борба, и како је за то потребно изазвати само мало ентузијазма па да се постигне циљ, то се онда не може тражити да се такав рад и сада у *периоду припремања* ради и да се на то само троши сво време“ (нав. према Кесић 1966: 359, подвукла Б. А.).

Та разлика између непосредне *волићичке акције* и еластичне и борбене *пролетерске педагогије*, која тек *припрема* новог човека, *будуће* омладинца и револуционара, врло је важна за разумевање *Будућности* и као педагошког и као књижевног пројекта. Иако је „борбена“, пролетерска педагогија делује у „споријој“ темпоралности *предреволуционарне* доба *припреме*, и то своје *вре* схвата као залог оног *осле*:

„Нека се други боре, а ми хоћемо само да уносимо у дечју душу оно, што је потребно после борбе: – да их оспособимо за *стварање* новог друштва. [...] ми хоћемо да сву снагу, која је у дечјем организму, у дечјој души – па било да се она испољава у несташлуку, разуму, себичности, пакости, доброты, дружељубљу – да ту сву снагу искористимо и да је употребимо на појачавање стваралачке моћи будућих људи“ („Програм нашег рада“, 2/1920: 16).

Оваква програмска прокламација донекле је у колизији с каснијим акцијама уредништва, па и самим поставкама комунистичке педагогије, која је предвиђала висок степен аутономности деце и њихово непосредно укључивање у конкретне друштвено-политичке перформансе. Владисављевићев став је утолико ближи социјалистичким позицијама, које су подразумевале уношење идеолошко-политичких садржаја, али не и политички активизам деце. У *Будућности* ће та тензија између социјалистичког и комунистичког бити стално присутна. Ипак, управо у иницијалној, комунистичкој фази часописа

назначено опредељење уредништва има посебан значај, као одбрана слободног простора за извођење далекосежних педагошких интервенција и примену марксистичке теорије на осетљивом пољу рада с најмлађом децом, и то унутар друштвеног поретка који је почивао на битно другачијим светоназорима.

У том сукобу са владајућим светоназорима кристалисала се и она *антхи* или *контривасийна* позиција, коју је комунистички часопис за децу морао заузимати унутар грађанско-капиталистичког поретка. Експонирајући савез владајуће грађанско-капиталистичке идеологије и образовно-педагошких институција и пракси, *Будућности* је била упућена на својеврсно *иревасийтавање* и *одбрану* радничке деце од постојећег школско-васпитног система и класних вредности које он имплицитно промовише. Пошто „данашња класна држава насилно утиче и на школу и на педагога и принуђава ове да служе класним интересима буржоазије [...] ми сами морамо да стварамо нов начин васпитања, које одговара нашим идеалима, који већ по мало престају да буду идеали и изгледа да ће се у скорој будућности почети да остварују“ („Пролетерским родитељима“, 1/1920: 8). Иако далекосежнија и припремна, комунистичка педагогија нужно је *добрена* и стратешки посвећена раскринкавању идеолошког миража, како би се деца од малих ногу одгајала „у слободном духу“, а њихове „нежне душе“ заштитиле од „клиц[е] празноверица и обожавања установа данашњег друштва“ (нав. према Паланчанин 1980: 46). У тој „одбрани“ деце од класних импликација владајућих образовно-васпитних пракси и идеала, пролетпедагози *Будућности* само су следили назнаке из *Комунистичкој манифесту*: „Комунисти не измишљају утицај друштва на васпитање; они само мењају њихов карактер, они отимају васпитање испод утицаја владајуће класе“ (Маркс, Енгелс 1945: 49–50).

Против милитаризма и клерикализма

У настојању да изгради књижевну културу за децу која ће одговарати животном искуству, потребама и идеалима пролетерске популације, уредништво *Будућности* апеловало је и да се радничкој деци не дају други дечји листови у руке, пошто су они „увек пуни верских лажи и сујеверја и уносе у детињу душу отров лажног патриотизма и шовинизма“ (8/1920: 3). Заштита од разорног дејства та два „отрова“ налазила се у основи критичко-борбене антипедагогије *Будућности*.¹⁹

¹⁹ Тај нагласак на критици „шовинизма и клерикализма“ постаје разумљивији у светлу чињенице да је један од главних циљева наставе матерњег језика званично било „развијање националних и патриотских осећања“, а веронаука први на листи предмета, једнако заступљен

Критика цркве и веронауке, присутна како у документарно-уредничким, тако и књижевним прилозима, почивала је на класичном марксистичком аргументу о религији као опијуму за масе, који „уноси у дечји мозак сујеверје и навикава их да трпе, да би се богаташима дала слобода да живе и раде како хоће“ („У Русији“, 7/1920: 15). Борећи се за научност и световност школске наставе, *Будућности* је настављала захтеве предратне социјалдемократије, а надовезивала се и на агитацију за секуларну школу, коју је системски спроводила култна социјалистичка педагошка библиотека „Будућност“.²⁰ У патријархалном друштву с јаком спрегом цркве и државе ипак је требало пажљиво маневрисати. Тако *Будућности* доноси и приче које објашњавају порекло кључних хришћанских празника, а молитву „Оче наш“ адаптира у „јутарњи завет пролетерчета“, који почиње са „Оче наш, који свакога дана журиш на посао, твоје је име Пролетер“ (6/1923). Друга карактеристична стратегија била је настојање да се пронађу тачке компатибилности социјализма и хришћанства, као у причи О. Рилеа, која је о Богу говорила као о унутрашњем гласу и етичком пориву („наша истинска и јака воља за добром – то је бог“), а пролетере описивала као „безбожнике са дивним и живим богом у срцу“ („Један недељни разговор о Богу“, 6/1928: 14–15).

Друга упоришна тачка *Будућности* била је критика онога што зову „отровом лажног патриотизма и шовинизма“ (8/1920: 3). Тек окончан светски рат нудио је бројне примере разорних последица међуетничке мржње, а занимљиво је да су у *Будућности* критику милитаристичког и шовинистичког духа који се деци „спонтано“ усађује од најранијих дана повезивали и са питањем васпитне улоге играчака. У другој серији *Будућности* објављен је читав низ чланака о *дечјим играчкама*: не само о њиховој васпитној функцији²¹ или штетности играчака које опредмеђују оружје и децу навикавају на рат и убијање²² већ и о експлоатацији радника у индустрији играчака,

као и часови ликовног, музичког или физичког васпитања. Та „новина“ уведена је у наставним програмима у Србији с краја 19. века, а неће је се одрећи ни програми у социјалистичкој Југославији, која је такође тежила развијању „осећања љубави према народу и отаџбини“ (1945), па и „одушевљења за рад на социјалистичкој изградњи наше домовине“ (1950/51). О овом проблему и променама в. Николова 2016: 34–41.

²⁰ Након књиге *Религија и социјализам* А. Панекука (1909), у библиотеци „Будућност“ је објављено шест књига њеног покретача и уредника Милоша Б. Јанковића посвећених захтеву за световношћу наставе: *Школа без боја* (1912), *За што тражимо световности наставе* (1919), *Ко играчи световности наставе* (1919), *Религија и школа* (1921, полицијски забрањена), *Реформа или укидање религијске наставе* (1921), *Противу клерикализма* (1924). О овој теми в. Ђорђевић 1975.

²¹ Чика Доктор, прича „Његов поклон“ (1/1925: 4–6).

²² Marceline Несquet, „Играчке за нашу децу“ (7/1923); „Дечје играчке. Један злочин према деци“ (9–10/1926); „Не поклањај деци оружје за убијање“, одломак из књиге О. Рилеа (3, 4/1928). Једна прича с критиком милитаризма преко мотива дечјих играчака објављена је још у додатку *За нашу младеж* („Оловни војници“, 2/1911, 14–16).

што је један од топоса левичарске књиге за децу.²³ Иза лепих предмета за забаву често се крије тежак дечји рад, управо „онај скривени, невидљиви незапажени други који је тамо иза наше играчке, који стоји иза наше забаве“ (11/1928: 4). Слично се иза појединих популарних професија крије невидљива људска патња, у чему се слажу чланци о „загорчаном детињству“ циркуских пајаца (2/1924), о „горком животу филмских уметника“ (7/1927) или о „злоупотреби спорта“ (4/1927).

Дечја интернационала и Русија као „дечји рај“

Главни интернационални узор и ослонац за легитимацију свог програма *Будућности* је налазила у совјетској Русији, о чијем се „гигантском раду за подизање подмлатка“ (10/1920: 14), поред уредничких чланака, редовно извештава у рубрици „Дечји међународни преглед“. (Ова рубрика, као и сваки помен бољшевичке Русије, сасвим ће ишчезнути у другој фази деловања листа.) Представљајући револуционарну Русију као „дечји рај“ на земљи, *Будућности* се укључивала у токове популарисања „прве земље социјализма“ и рушења медијских табуа о њој, и свакако би је требало имати у виду при анализи рецепције Октобарске револуције у југословенском контексту. Ужи фокус из којег *Будућности* посматра Русију подсећа пак на централно место које су васпитно-образовне идеје и праксе имале у бољшевичком програму, као и на огроман значај који је Совјетска Русија имала у развоју модерне, посебно радикалне књижевности и књиге за децу.

У „Дечјем међународном прегледу“ *Будућности* је доносила вести и из других земаља (Швајцарска, Енглеска, Румунија, Италија), али се и тада револуционарна Русија као парадигма и узор налази у позадини. Тако *Будућности* критикује гушење револуције у Мађарској и подсећа „како су деца била негована у Маџарској за време владе социјалиста“ (2/1920), апелује за помоћ деци у земљама пораженог ратног непријатеља (5/1920), а формирање „совета“ у швајцарским школама посматра као преузимање метода из Русије.

Одушевљење Русијом довело је и до тога да је у првој фази деловања *Будућности*, али и не само у њој, најзаступљенији страни аутор био Лав Толстој.²⁴ Опредељење уредништва за Толстоја постаје разумљивије из

²³ „Размишљања о играчкама“ (11/1928). Микенбергова бележи сличан обрт у тзв. производној причи, која више не описује само одакле ствари потичу и како су направљене, већ и експлоатацију радника која је укључена у стварање производа (Mickenberg 2017: 14; 2006: 69–70).

²⁴ У др. 2: „Један разговор између мајке и кћери (по Толстоју)“; Лав Толстој, „Дечја мудрост“, дијалози „О порезима“ и „О рату“ (с руског Нед. Јовановић); др. 6: Недељко Јовановић, „Без-

перспективе чланка који је извештавао о судбини његовог наслеђа у постоктобарској Русији, где је Јасна пољана, уз сагласност Толстојеве ћерке, била претворена у дечји дом, својеврсно „царство деце“, што се у *Будућности* посматра као „очевидан доказ да су идеали великог писца и комунистички идеали потпуно сагласни у свом крајњем циљу“ (3/1920: 14). Било је то „једно од великих дела совјетске власти“, где су деца обрађивала поља која је Толстој обрађивао, учила из његових књига и буквара, а уз дечје позориште, музеј, певачку групу, била је то „једна дечја република, дечја општина, једна Толстојева дечја заједница“ (исто). Интересовање за Толстоја наставља се и у другој серији *Будућности*, где ће Владисављевић објавити и чланак „О стогодишњици рођења Лава Николајевича Толстоја“, подсећајући на (за редовног читаоца) стару вест о томе да је Јаснаја пољана данас претворена у „Царство деце“ (али се совјетска Русија, овај пут, нигде не помиње) (6/1928: 8–9).

Поред Толстоја, најзаступљенија преводна књижевност у раној *Будућности* је бугарска, што је вероватно условљено везама са бугарским радничким покретом, а у служби је промовисања радничке солидарности насупрот и упркос „произведеном“ ратном непријатељству. Али у *Будућности* су, посебно у другој серији, поред руског (Тургењев, М. Горки) и бугарског, присутни и преводи с других језика: француски (А. Франс, В. Иго), немачки, енглески, чешки, словеначки, па и есперанто (језик мира). Управо ће радничка интернационална и активна политика превода бити заслужни за неке од најзначајнијих књижевних продора часописа *Будућности*.

II РАДИКАЛНА КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ

У дорбеној пролетерској педагогији *Будућности* јасно су била профиласана два фокуса: критика *актуалној* (постојећег) и пројекција *будућеј* (пожељног) стања. Оно што је недостајало била је *прошлости*, традиција сродних педагошко-литерарних подухвата на коју би се могли ослонити. Јер „на дечјој књижевности уопште се релативно мало радило, а на пролетерској дечјој књижевности скоро ништа није рађено. Мало је таквих, који су мислили да пролетерској деци нешто пруже, јер тамо се њихов рад не

божник (по Толстоју)“; бр. 9: Лав Толстој, „Како је сељак поделио гуску (истинита прича)“; бр. 10: Л. Толстој, „Зрно, колико кокошије јаје“ (прев. Д. Папић). Интересовање за Толстоја наставља се и у другој серији *Будућности*, где је прештампан прилог „Како је сељак поделио гуску (2/1925) и објављена басна „Веверица и курјак“ („по Толстоју“, 2/1923). Треба напоменути да је прича „Зрно као јаје“ била објављена, у другачијем (непотписаном) преводу, још у дечјем додатку предатне *Једнакости* (*За нашу младеж*, 3/1911: 22).

плаћа ни новцем нити почастима“ („Програм нашега рада“, 2/1920: 16). Чика Јова Змај и његови следбеници су у својој застарелости штетни за душевни профил малог пролетера, што се још више односи на патриотско-шовинистичке и религијске садржаје на којима је саздана, сматрају, практично целокупна домаћа књижевност за децу. Модерна ера радничке борбе има потребу за новом врстом дечје културе и литературе, а на питање „каква треба да буде та нова дечја књига?“, Милица Ђуровић Топаловић²⁵ одговара:

„Ево каква! Писана простим дечјим језиком, да садржи само истине из живота и о животу, да буде испуњена борбеним одушевљењем и стварном поуком. [...] она мора одбацити од себе сву званичну и лажну догму о свему и свачему [...] У њој се мора увек видети нова вера, нова наука, нова уметност, нове контуре новог живота. Свака реч мора бити јасна, истинита и деци разумљива. Она може бити тако написана да деца из ње црпе животне свеже снаге, а не отров шовинизма и клерикализма [...] Децу треба отргнути нашем дечјом књигом од околних учитеља званичне дечје књиге и школе, дати им нову, свежу, истинску храну [...] створити критичко суђење код деце и задобити их за нови свет, за слободно човечанство“ („Нешто о дечјој књижи“, 8/1920: 2).

Часопис *Будућности* био је лабораториј за стварање те нове класно-пролетерске књижевности за децу. Малим пролетерима, који се, као и њихови родитељи, нису препознавали у садржајима и вредностима традиционалне књижевности за децу, требало је понудити духовну и имагинативну храну која би одговарала њиховом стварном животном искуству, потребама и идеалима. Иако често посеже за наивном реториком и артикулацијама, Владисављевићева *Будућности* заправо је препознавала коренитост задатка којем је приступала. Та самосвест уочљива је у једном драгоценом *аутокритичком* моменту, где пролетпедагози *Будућности* упозоравају на опасност да се малограђански менталитет страха и потчињавања прокријумчари и у њиховим антибуржоаским настојањима: „Ми се боримо за неке 'више' идеале, али у понашању према деци [...] ми смо задржали идеологију буржоазије, која тражи покорност, послушност, и подчињеност“ („Управа у групи 'Будућност'“, 8/1920: 14–15). Насупрот духу страха и покорвања, требало је ослонити се на дечју искреност, љубав, слободу, па чак и самовољу, јер, како је то препоручивала једна парола у другој серији часописа: „Будућа јачина воље лежи скривена у самовољи детињој“ (Гете). Најпродуктивнија „клица“ *Будућности*

²⁵ Једна од најактивнијих социјалисткиња и супруга Живка Топаловића, шефа Српске социјалдемократке партије, припадала је такозваној „центрумашкој“ фракцији унутар Партије, из које ће бити искључена 1920, да би на крају свог идеолошког пута постала једна од најангажованијих жена у четничком покрету и гласилу *Нова Југославија: глас нејокорене Југославије* (в. Воџиновић 1996: 147).

састоји се управо у том настојању да се, кроз васпитно-едукативни рад, али и кроз стварање адекватне *књижевне лекције*, развије једно племенито а непокорно и непоткупиво младо биће, узимајући „урођено“ достојанство, радозналост, емпатичност и непослушност детета као драгоцене сараднике у процесу креирања резистентних и револуционарних субјеката.

Оптималан теоријско-критички оквир за разумевање књижевног програма *Будућности* налазимо у концепту тзв. *радикалне књижевности за децу*. Реч је о скорашњем настојању да се прикупи, прештампа и теоријски осмисли један значајан корпус литературе за децу, која је била везана за прогресивне друштвене и политичке покрете с краја 19. и почетка 20. века: аболиционизам, анархизам, социјализам, комунизам, феминизам, антирасизам, на које ће се потом надовезати покрети за људска права, заштиту животне средине и др. Џулија Микенберг и Филип Нел реконструисали су ову потиснуту књижевну традицију у хрестоматији *Приче за мале бунтовнике* (*Tales for Little Rebels* 2008), с предговором Џека Зајпса. То да је „готово сваки радикални политички покрет модерног доба нашао израз у дечјој књижевности“ не треба да чуди пошто – *деца јесу будућности*, и сви који су желели да на будућност утичу неизоставно су уочавали потребу да се обрете (и) деци (Mickenberg 2017: 4; 2011: 446).

Писана унутар група супротстављених владајућим структурама моћи, *радикална књижевност за децу* препознатљива је по својим нескривеним политичким порукама и настојању да се у детету нађе савезник за различите програме друштвене промене, чиме нужно нарушава доминантне представе о невиности детета и детињства. Дете које ова литература дискурзивно (ре)конструира је једно „слободно, информисано, активистичко дете“, осетљиво на друштвену неједнакост, неправду и тлачење, суочено са актуелним друштвеним контрадикцијама и злоупотреблама моћи, и подстицано да пропитује ауторитете и анализира околности у којима живи. И ако се, с једне стране, радикална књижевност за децу испоставља као својеврсни парадокс, јер у мери у којој је озбиљно *политичка* не може бити истински *дечја* (Mickenberg 2017: 1), она с друге стране детету прилази с већим поверењем у његове когнитивне и емотивне капацитете, његову аутономност, способност да мисли критички и понаша се противно конвенцији и налогу за потчињавањем.

Будућности се може посматрати као „школски“ пример социјалистичко-комунистичке фракције радикалне књижевности и штампе за децу међуратног периода. Концепт *радикалне књижевности за децу* чини се још примеренијим оквиром за њено разумевање када се има у виду да су у *Будућности* преведена чак два репрезентативна наслова која су Микенбергова и Нел укључили у своју хрестоматију – *Природне приче о економији* (1912) Каролин Нелсон и *Бајке за радничку децу* (1925) Херминије Цур

Милен. У даљем опису оквирно ћемо се држати неколико тематско-проблемских тежишта издвојених у *Причама за мале дунџовнике*, прилагођавајући их специфичним захтевима грађе коју нуди београдска *Будућности*.

Б као бунт

Своју хрестоматију Микенбергова и Нел отворили су једним занимљивим микрожанром који показује како идеолошка индоктринација деце почиње врло рано, још од првих словара. „Сваки буквар од 16. века до данас био је и јесте идеолошки“, тврди Зајпс, а описменити се не значи просто научити слова, већ научити да *чиџаш свети* на одређени начин, обично онај који прописују држава и црква и углавном зато да би се (п)одржао друштвени *status quo*, постојеће хијерархизације и добри манири репродукције (за)датог система вредности (в. Zipes 2008: vii). И учење првих слова, јединица лишених семантике, кроз организоване друштвене праксе подучавања брзо задобија идеолошки смисао. Јер, у познатом маниру букварског жанра, на свако *слово* калема се читав низ мнемотехничких и експликативних „анекса“, слика, појмова и рима, који ниуколико нису неутрални и лишени друштвено-вредносних импликација. Тако ће од хришћанског и колонијалног 18. века па до београдског часописа *Наша деца* из доба *Будућности*, букварско „А“ често оличавати Адама; за аболиционисте „Б“ евоцира „нешто тамнијег Брата“, а у Мартиновом социјалистичком абецедарију (1935) „С is for Capitalist“, „Р is for Poverty“ а „R Revolution, we're going to win“.²⁶ Зато су комунисти, као и други политички покрети, често израђивали властите букваре, раскривајући експлицитном идеологизацијом овог жанра нормативност и имплицитну опресивност *узбучавања деџеџа*, традиционалног образовања које је по правилу – како каже Зајпс – *буржоазирање*.

Један од књижевних прилога *Будућности* намењен најмлађим читаоцима могао би се уврстити у овај радикализован и „букварски“ жанр. Поигравајући се насловним појмом публикације, песма „Самогласници *Будућности*“ била је заправо једна стиховна лекција из фонетике кроз чије се риме провлачио и науч о социјалној (не)правди, класној припадности, идеалима и солидарности: „А–а–а, / Ми смо деца радника; // Е–е–е, / Мајке су нам раднице; // И–и–и, / Наша душа игру снџ, // О–о–о, / Песму, цвеће и коло; // У–у–у, / Ми волимо децу сву. // Групи нашој нек се збира// Свако, ког неправда дира; // Кога дечја патња боли, // И ко малу децу воли. // Ми грлимо децу сву – // А–е–и–о–у“ (6/1920: 6).

²⁶ Примери су из *Tales for Little Rebels*, одељак „R is for Rebel“.

Организовање, активизам, солидарност

Процес цивилизовања, односно буржоазирања, заснива се на подучавању деце „да се покоре ауторитету“ (Mickenberg, Nel 2011: 447), а сама дечја популација може се посматрати као својеврсни „мали ’пролетаријат’ у односу на ауторитет и моћ њихових родитеља и света одраслих“ (Mishler 1999: 24). Већ смо видели како се у *Будућности* позивало на опрез да се и у њиховој борби не прокријумчари идеологија буржоазије, која, пре свега „тражи покорност, послушност, и потчињеност“ (8/1920: 14). Зато би се прави и дубински (радикалан) педагошки задатак састојао у томе да се из деце искорени психопатолошки комплекс *сѝраха*, пошто – како је писало у једном преводном чланку – *сѝрах сѝвара ѝесимисѝе*, а „човек који страхује никад нема идеала“ и „неспособан [је] за борбу“, те детету, које је „по природи својој пуно достојанства“, треба уливати веру у себе, осећај да може да оствари своје жеље и делотворно утиче на свет који га окружује. Јер ће дете које се плаши вас кад одрасте „исто тако да се плаши полицијске батине, жандармског прута или претње капиталисте код кога буде на раду!“ (8/1920: 9).²⁷

У том одгајању резистентних субјеката значајну улогу имали су хумор и сатира. У хумористично-сатиричној рубрици „Стари учитељ и нов ђак“, коју у неколико бројева потписује Андра Костић, школски амбијент (не) очекивано постаје попрште *ѝоуке у ѝркошењу*, где довитљиво пролетерче мали Раша пред таблом „све наопако одговара“, надмудрује и поучава старог учу.²⁸ Школски пример антишколске лекције за малог ребела представља сцена у којој Раша изводи рецитал који поентира троцистичким „наравоченијем“: „Кој’ год неће да се влада / Како каже Троцки, / Тај ће стално да пропада / И да живи скотски“ (5/1920: 4). На мети критике овде се налази амбивалентна фигура учитеља, који је често корумпиран системом који и њега обесправљује. Учитељи и чиновници били су граничне фигуре које могу превагнути на обе класно-идеолошке стране, што се у *Будућности* такође диференцира и на конкретним примерима сугерише деци.²⁹

Хумористичне прилози, досетке и вицеви, увек везани за питања радника, школе и деце, објављују се редовно и у другој серији *Будућности*. Судаћи по овом часопису, пролетерска деца су се налазила у суштински

²⁷ Сличну логику грађанске идеологије потчињавања тематизују А. Вучо и Д. Матић у поеми *Марија Ручара* (в. Андоновска 2017).

²⁸ За сличан микрочанр у америчкој комунистичкој периодици за децу тридесетих година (под насловом „Наш је учитељ нешто научио“) в. Mickenberg 2006: 70.

²⁹ Као у прилогу где Мала Зора увиђа да и њена другарица, ћерка чиновника, није у бољем положају од радничке деце, те да „чиновници нису ’господа’, већ да су господа они који ништа не раде“ (3/1920: 12). С друге стране стоје позитивне слике о новом учитељу-комунисти („Нов учитељ“, 10/1920: 7).

„комичној“, „изврнутој“ ситуацији, где су од стране самих родитеља била подстицана на разне облике непослуха у школском и ширем друштвеном окружењу. Било је то вероватно ретко место где се с озбиљном мотивацијом и несумњивим ужитком могла прочитати реченица: „Ја нећу да одем у школу, па шта буде нек буде“ (5/1920: 9).

По позиву на политички активизам комунистичка литература за децу разликовала се од социјалистичке, а „инкорпорација деце у рад и револуционарне покрете била је централна за све књиге за децу које су комунисти објавили“ (Mishler 1999: 115, 119). Активности дечје организације која је деловала око *Будућности* подразумевале су: окупљање у социјалистичком Народном дому и координирање с активностима сличних група у другим градовима Краљевине; читање и растурање часописа *Будућности*; прослава Првог маја и Дечјег дана „Будућности“ (3. октобар);³⁰ организовање излета, добротворних акција, концерата, декламација и позоришних представа.³¹ Али *Будућности* је своје читаоце и читатељке подстицала и на необичније друштвене авантуре: да не иду у школу за Први мај из солидарности са родитељима; да поздрављају штрајкове и суделују у протестним шетњама и другим политичким активностима; да противрече, критикују учитеље и постављају „незгодна“ питања; да оснивају *гечје совјетје* и самоорганизују се, укључе се у доношење одлука које се тичу школства и сл.

Када је у питању емотивно ангажовање деце и идентификација са садржајима које им је нудио њихов „часопис-водиља“, неопходно је истаћи лик Мале Зоре, средишње персоне и хероине *Будућности*. Поред низа текстова које потписује као ауторка, Мала Зора је у *Будућности* имала такорећи и своју рубрику („Наша деца“), где је фигурирала као протагонисткиња различитих анегдота из свакодневног живота. Зорине приче нудиле су образце дискурзивног општења и понашања у конкретним друштвеним околностима у којима се могло наћи дете пролетера. Часопис *Будућности* је у том смислу био и један „приручник у покрету“, у којем је радничко дете, као и родитељ, било поучено да низ друштвених ситуација препозна као

³⁰ Прослава Дана деце „Будућности“ требало је да представи дотадашњи рад и успехе групе и да код деце пробуди осећај солидарности и свест о истоветном класном положају. Извештаји из различитих градова показују да је дан обележен можда „не на најбољи, али за прилике врло оригиналан и демонстративан начин“ (10/1920: 8). Тако су радничка деца у Београду аутомобилом посећивала партијске станице, бацајући летке и приређујући на свакој станици „по један мали агитаторски концерт са декламацијама и песмама“; у Приједору су демонстративно шетала кроз град под црвеном заставом и са транспарентима (10/1920: 11) и сл.

³¹ Учешће у позоришним изведбама у присној је вези са часописом, који је те текстове рекламирао и издавао као посебну „Библиотеку радничке младежи“. Тако су 1920. изведене и најављене четири дечје драме (праћене нотним записима): *Добро милосрђе*, *Њен је оштац украо*, *Наша деца* и *Они и ми*.

идеолошки условљене, али и добијало инструкције како да на њих одговори.³² У сваком случају, Мала Зора, хибридна дискурзивна творевина која је обједињавала дидактичне потребе уредништва и инфантилну перспективу читалаца, била је један од залога континуитета и интегритета часописа, а иза њеног симболичног имена и лика највероватније се крије уредничко перо Д. Владисављевића.³³

Рад, радници и новац

Не треба наглашавати да су у књижевним прилозима у *Будућности* доминантна тема и актери – радници и радничка деца. То је литература у којој је свет доследно представљен из перспективе једне многобројне а, парадоксално, миноризоване друштвене групе, из тачке гледишта експлоатисаних и потлачених.³⁴ Кроз документарне прилоге, поезију и посебно кроз реалистичку прозу с доста трагова сентиментализма, пред читаоцима *Будућности* раскривала се *пролетерска свакидашњица*: свет сиромаштва и борбе за преживљавање, декор скучених, замрачених, влажних просторија без хигијенских услова за живот, „гладне, голе и босе“ деце која не доручују пре школе до које дуго пешаче у обући коју је тешко приуштити, деце која рано ступају на рад, незбринуте деце, ратне сирочади, деце која не виђају родитеље, чији су родитељи болесни, хапшени и сл. Поврх тога, пролетерско дете живи у друштвеном окружењу у ком је радничка борба предмет страха, предрасуда и различитих тактика табуизирања и демонизације.

Оно што је посебно зачуђујуће и зазорно у тим реалистичким причама за децу јесте њихова презасићеност сликама интензивне патње, страдања и смрти, било да је у питању смрт самог детета, или смрт родитеља

³² У једној документарно-реалистичкој анегдоти Мала Зора показује „кооперативни дух наше деце“, тако што бакшиш који је добила при продаји часописа не присваја већ даје у благајну часописа (3/1920: 12), или објашњава учитељици зашто за Први мај радничка деца, иако је реч о кажњивом поступку, из поштовања према родитељима нису дошла у школу (5/1920: 9). Слично је и са поуком како пролетерче треба да се постави када га буржујче, репродукујући класне стереотипе (радници мрзе рад, безбожници су и сл.), омаловажава и понижава.

³³ Зора потписује и програмске чланке (нпр. „Чему нас учи наш лист *Будућности*“, 6/1920: 12), што је тренд који ће бити настављен и у другој серији *Будућности*.

³⁴ Заинтересованост за мањинске групе била је општија. Ту се издвајају прича о ромској деци („Чудурци на Врбици“, 2/1925), као и чланак о проблему младих преступника („За заштиту омладине“, 3/1927). Приче „Правда“ (1, 2/1924) и „Недовршена прича“ (5/1920) говоре о проблему криминализације радника, тј. преступима, најчешће везаним за крађу хране, које су пролетери приморани да почине како би деци обезбедили оброк, завршавајући због тога у притвору. Изванредну обраду датог мотива доноси и поема *Марија Ручара* Д. Матића и А. Вуча (1935).

са којом се дете суочава.³⁵ Врло чест узрок смрти малишана јесу глад или хладноћа, док породицу разара пре свега смрт оца у рату, а потом и болесне удовице-раднице.³⁶ То имагинативно уприсутњавање *смрти* у дечјем животу несумњиво је одговор на близину ратне трауме, али и једна од одлика радикалне књижевности за децу, која не преза да децу суочи са трауматским садржајима, чији афективни удар, кроз рад симпатије и емпатије, може постати „катализатор“ за друштвено и етичко делање (Mickenberg, Nel 2011: 461).

Слике дечје беде, страдања и смрти, које нису непознате и ранијој књижевности за децу, имале су у контексту програма и деловања *Будућности* посебну функцију. С обзиром на припадност комунистичком покрету и теоријско-идеолошке експликације у часопису, приче овог круга нису биле у искушењу које Микенбергова и Нел препознају као чест мањак оне прозе која поставља питања бескућништва и сиромаштва, али често пропушта да освоји њихове *узроке* (2011: 461). Главна брига *Будућности* била је управо да се укаже на мање видљиве и очигледне *узроке* сиромаштва и деградираног стања радништва. Занимљиво је да је баш поводом оваквих садржаја уредништво *Будућности* једном приликом као своју циљну групу и потенцијалне читаоце одредило властите „непријатеље“ – богаташе, „који у своје раскошу не виде беду, коју свуда сеју“ и са којом их треба суочити (6/1920: 12). Сентиментално-реалистичка прича чију смо конвенционалну структуру склонили да дисквалификујемо, у времену непосредно након рата имала је по свој прилици много стварнији и акутнији друштвени подтекст, а њени клишеи и репетитивни елементи би, парадоксално, могли бити управо она места где наратив додирује стварност. Другим речима, ове често „наивне“ приче можда ипак омогућавају да непосредније зафиримо у социоекономске и афективне оквире живота радничких породица тог времена. Документарни подаци и приповедни реализам кроз часопис се узајамно допуњују: уз приче о смрти детета читаоци *Будућности* читали су и *некролоје* својим дојучерашњим другарима.

³⁵ О теми смрти у поезији за децу и младе в. хрестоматију *Ако ти јаве: умро сам*, коју је приредио В. Вукомановић Растегорац (2018), као и поему *Бајка о смрти* (2016) истог аутора.

³⁶ Прозни и песнички прилози о дечјем страдању и смрти из 1920: „Мали другови (дечја слика)“ (3: 8–9); „Катарина“ (4: 2–5); „Два брата“ (5: 1); „Остављени“ (7: 7–8); „Сироче“ (10: 2); ту спадају и песме К. Абрашевића „Једно дете“ (2: 12), Љ. Ивошевић „Беда“ (5: 12) и М. Шарчевића „Историја једног малишана“ (7: 14). Од документарних прилога в. некрологе Ноци Ђукићу (бр. 4) и Наталији Пејићевој (бр. 6), писмо ученика Ђорђа Вуковића (бр. 8) и прилог Катарине Илић „Сећање на своје другове“ (бр. 2). У другој серији *Будућности* ће, поред прича са сродним мотивима, објавити и чланак „Смртност деце код разних друштвених класа“, где повишену смртност деце у нижим класама види као повод да мајке раднице „узму активно учешће у политичком животу и да нарочито у питањима социјалне политике воде главну реч“ (4/1927: 14).

Циљ борбене пролетерске педагогије није, уосталом, био сентиментализам. О томе сведочи и вишеструко разрађиван концепт *одбијања милостишње и милосрђа*, који представља транспозицију једног идеолошко-научног становишта у имагинативну прозу и у *Будућности* има такорећи програмски значај. Већ у првом уредничком тексту указује се на важност праксе (не)примања милостишње: „Наша су деца пуна поноса. [...] У доба опште беде, кад сваки сиромашак упире поглед у 'милостива' бића разних мисија и установа за помагање бедних, наши малишани схватају да су деца оних који творе и производе, и да, као таква не морају тражити нити примати нигде милостишњу, него да имају права да захтевају оно што им је потребно“ („Будућност': Група деце Социјалистичког Народног Дома“, 1/1920: 1–2). Теми (критике) милосрђа посвећени су многи прилози и у првој и у другој серији часописа,³⁷ а о њеној програмској важности сведочи и то да је први прозни прилог штампан у *Будућности* била прича „Добро милосрђе“.³⁸ *Добро* милосрђе је оно несентиментално дело дужности и класне самосвести које сиромашни указује сиромашном, како се то у виду поуке сугерише у издвојеном коментару-тумачењу приче: „Деца су, и ако мала, схватила да сироте могу од свег срца да помогну само сироти. [...] То није милостиња, то је дело дужности. Милостиња богатих горка је. Помоћ дата од срца, без сажаљења, са осећајем дужности, која у исто време са собом пружа и поштовање ономе коме се даје, јесте једино право и искрено милосрђе“ (1/1920: 7). Реч је о специфичном смислу који феномен милостишње има у радничкој борби и идеологији: њеним примањем радник (п)одржава своју беду, перпетуира и легитимише положај у којем се налази, уместо да ради на његовој промени и рационално захтева оно што му припада као равноправном члану друштва. На сличан начин психолошки су уверљиве и етички нијансиране приче које деци појашњавају феномен лажи, било нехотичне лажи коју отац санкционише („Прва лаж“, 2/1924), лажи која се научи на часу веронауке („Како је Драгица научила лагати“, 1/1923), или „добре лажи“ за којом деца инстинктивно посежу када желе да емотивно заштите своје родитеље („Једна слатка лаж“, 9/1920), приступајући им као осетљивим и угроженим бићима, такорећи деци коју треба заштити.

³⁷ В. прилоге: „Богаташко-хришћанско милосрђе и дечја пролетерска љубав“ (2/1920); „Милостиња“ (1/1924); „Добročинство“ (3/1924); „Два милосрђа“ (5/1925); песму М. Шарчевића као део комада с певањем „Добро милосрђе“ (3/1920); или пак паролe: „Рука добročинца, која даје, увек је изнад руке која прима добročинство“ (11–12/1925) и „Милостиња вређа срце и унижава до скота. Пролетерско дете не сме да прими милостишњу“ (1/1924).

³⁸ Ова прича била је очигледно важна Владисављевићу: биће прештампана и у другој серији (10/1928, потписује Чика Доктор), а под истим насловом часопис је оглашавао драмску једночинку коју су деца „Будућности“ изводила, и која је продавана као засебно издање.

Сродном комплексу припада и рубрика „Поуке о хигијени“ из прве серије *Будућности*, која читаоце упућује у основе здравог живота (природа, светлост, чист ваздух, исхрана, одећа и сл.), али и важност обезбеђивања материјалних услова за њега. Да би се дете играло по чистом ваздуху и зими, треба имати топлу одећу, као што клизалишта треба градити и у сеоским, а не само градским школама (1/1920: 7–8). У причи „Њено предавање“ (3/1920: 3–7), коју потписује Мала Зора, кроз дечју игру даје се критичка анализа суптилних дискурзивних механизма кроз које се сиромашнима усађује осећај *кривице* што не досежу здравствено-хигијенске стандарде, за чије су им испуњавање пак елементарни услови системски ускраћивани.

Когнитивне операције, емотивни улог и етички закључци које су ове приче подразумевале, свакако није мали. Оне доносе читав спектар примера, мисаоних и етичких смерница којима су се деца учила да рашчаравају идеолошки мираж, уочавају логику опресије и пропитују оно што се издаје за природно и очигледно, да разумевају противречне феномене као што су *лоше милосрђе* или *добра лаж*, или пак да уоче класни савез корумпираног судије (државе, закона) и богатог газде (капитала) у *произвођењу* друштвене неправде. Један од тих облика натурализованог насиља који је требало објаснити деци био је и светски или империјалистички рат.

Мир/рат, историја и хероји

Опсесивна тема смрти (у свету) детета подсећа нас на једну од тешкоћа у идеолошком позиционирању ране *Будућности*, која делује у време када је, као и у случају смртности деце, тешко разлучити шта је од дијагностикованих проблема било последица капиталистичког уређења, а шта резултанта тек окончаног светског рата. Рат је, међутим, као такав нужност и последица капитализма, а једина његова „добра“ страна је у томе што је ту и такву природу капитализма учинио видљивом и оснажио солидарност људи по другачијим основама: „Али је рат и здружио и збратимио људе и народе који су се до јуче као зверови тукли и крвавили. Знају данас радници и сиромашни у свима земљама да су се тукли и крвавили као неки назови 'непријатељи' за рачун царева и краљева, крупне господе и богаташа, лопова и пљачкаша“ („Помозимо беднијим од себе“, 5/1920: 14–15). Нудећи својим читаоцима нешто другачије тумачење природе и узрока рата, *Будућност* је позивала на транснационалну и трансконфесионалну, класну солидарност. У том смислу посебно су карактеристичне приче о непријатељским, српско-бугарским војницима и деци, чији се протагонисти смештају у типске

наративне ситуације, чија је поука слична оној коју Микенбергова и Нел препознају у савременој радикалној књижевности за децу: „војници зараћених страна имају више тога заједничког међу собом него са онима који их шаљу у битку“ (2011: 455).³⁹

Занимљиво је да у првој серији *Будућности* нема једне важне теме радикалне, посебно комунистичке литературе за децу: прича из историје и о херојима, оног бацања погледа у прошлост како би се критички сагледала садашњост и имагинирала боља будућност (Mickenberg, Nel 2008: 4). Та празнина је донекле компензована свеприсутном *рајн*ом темом, а у узорном облику та *историјација у име будућности* појавиће се у другој серији часописа. Поред осталог и кроз жанр *часојисној њорјирејиа*,⁴⁰ биографских бележака о важним личностима из историје домаћег и интернационалног радничког покрета, као што су К. Абрашевић (3/1923), Д. Туцовић (8/1924), М. Горки (6/1928) или К. Маркс (2/1928). „Илуструјући оно што су стварни људи урадили, биографија показује деци да је стварна промена могућа“ (Mickenberg, Nel 2011: 458).

Будућности је у другој серији објављивала и „Општу историју цивилизације“ Шарла Ришеа (прев. Ј. Ожанић, од бр. 4/1928), а напомена преводиоца да је реч о слици прошлости из пера једног грађанског интелектуалца требало је да читаоце подсети да се историја као и наставни програми увек (ре)креира из одређене класне позиције и идеолошке перспективе. У другој серији *Будућности* биће публиковано доста прилога о пореклу и развоју разних друштвених заједница и културних феномена, уз, донекле неочекивано, повишено занимање за *ѡраисѡрију*,⁴¹ што нас већ приближава једном другом, за београдски часопис много карактеристичнијем типу лектире за децу.

Субверзивна наука

Социјалистичка и комунистичка књижевност за децу препознатљива је по залагању да се у дејем васпитању и образовању промовише научни поглед на свет, како би се дете опремило да самостално, рационално и

³⁹ Уп. причу „Мали другови“ (3/1920), где деца без родитеља, Српче и Бугарче, умиру од зиме загрљени, или „Озбиљан разговор“ (с бугарског, 2/1920: 4) између деце на тему српско-бугарске националне мржње. У причи Н. Ф. Гинева (11/1920: 8–9), пренесеној из бугарског дејег листа *Друјарче*, отац, подлежући ранама задобијеним на фронту, ћерку упућује њеној „сестрици“ у Србији, кћери преминулог српског војника који је донедавно био с њим.

⁴⁰ О жанру часописног портрета в. Бараћ 2015.

⁴¹ В. серију чланака „Постанак човека – Постанак друштвене заједнице и друштвеног уређења“ (од бр. 9–10/1926) које „по разним изворима пише Чика Доктор“, или чланак „Некад и сад“ (9–10/1926).

критички опажа окружење, тумачећи га на начин који је световни и ово-светски, у сталној борби са рецидивима народног сујеверја, натприродних или религиозних објашњења појава. Овај аспект програма *Будућности* суштински залази у поетику њених књижевних прилога. Иако је часопис отварала поезија, која је и квантитативно заступљенија, најинвентивнији књижевни моменти *Будућности* везани су за естетски и идејно далеко успелију и интригантнију *џрозу*. То се посебно односи на подврсту *џоју-ларнонаучне џриче*, која је имала своје место и у старијој периодици за децу, али је у контексту комунистичке публицистике стицала ново значење и привилеговано место.

Реч је о причама и чланцима с темама из природних наука, али и историје, технологије и индустрије, које су увек прожете социолошким знањима и значењима. Један од важних момената социјалистичке, а делом и комунистичке литературе за децу била је тема *еволуције* и посебан тип прича које деци објашњавају *џорекло* различитих природних, биолошких, астрономских, али и техничких и историјско-цивилизацијских појава.⁴² То спајање Маркса и Дарвина почивало је на социјалистичком уверењу да су „научне теорије биолошке еволуције подржавале социјалистички веру у нужност друштвене еволуције“ (Mishler 1999: 112, 114). Иако се и у (америчкој) комунистичкој штампи могу наћи дела која су повезивала питања биолошке и друштвене еволуције, њихова тесна идејна спрега и фаворизовање представља, по Мислеру, специфичност социјалистичке литературе за децу.

Цела једна рубрика у првој серији *Будућности*, под називом „На изворишту живота“, била је посвећена питању *како настаје животи*, како се размножавају и рађају бића, мишеви, канаринци, срне, воћке, па и људи. И то су неке од најлепших прича у часопису, у којима идеологија није експлицитна већ уграђена у дубинске принципе (научног, секуларног, откривачког) сагледавања и тумачења света. У првом сегменту ове рубрике, који је упућен родитељима, образлаже се како ће рубрика „служити за појашњење деци: како су дошла на свет и како је уопште свет постао“, али и зашто је нужно та сазнања саопштити деци и тако реплицирати неутољивој децјој радозналости када су у питању теме порекла ствари, па и њих самих. Један од разлога да се на та питања о пореклу не одговара бајкама и причама о родама јесте што се тиме уводи лаж у однос између родитеља и детета, чиме деца губе поверење у родитеље и бивају упућена да истину траже ван односа

⁴² Ту се посебно издваја, на совјетском моделу заснована, тзв. *џпродукциона џрича* (*production story/book*), „жанр дечје књижевности који говори како су ствари направљене и како ствари раде“ (Mickenberg 2017: 11–12; 2006: 62 и даље). Те приче често су доносиле историјски развој техничких или научних феномена и могу се посматрати као „модерне бајке које су славиле чаробне квалитете науке и инжињерије“ (Mickenberg 2006: 64).

са њима (5/1920: 10–12). За комунистичког родитеља то тражење истине у свеокружујућем капиталистичком „ван“ представљало је, разумљиво, посебно деликатно питање.

Природа је, као тема и идеологема, имала повлашћено место у *Будућности*. Промовишући русоовски однос према Природи као главној „васпитачици“, часопис је доносио бројне песме о природи као савезнику (детета) пролетера, који живи по њеном ритму и која његовом телу пружа оно што му друштво ускраћује: светлост, простор, слободу, здравље, плодове. Први мај има митски статус управо захваљујући аналогiji с општим и незауостављивим буђењем природе. У неким прилозима, попут приче о шумару и сину, који спасавају бремениту срну коју је у лову ранио охоли богаташ („Једна успомена из детињства“, 7/1920: 11–12), могуће је наићи и на прецизније артикулисану еколошку свест.⁴³

У другој серији *Будућности* овај тренд научне прозе је настављен и знатно обогаћен. Узоран пример имагинативне доградње и наративизације знања из домена природних наука представља у наставцима објављиван циклус „истинитих“ прича о пореклу живота на земљи, у којима Мала Зора деци *Будућности* преноси оно што је сазнала у едукативним шетњама са својим рођаком. Приче су илустроване, а посебно су упечатљиве слике диносауруса и визуелна мапа која трасира процес формирања живота на земљи.

Сродног је типа и циклус прича оријентисан на технолошка открића, као што је историјат железнице (6–8/1924). Занимљиво је да у чланцима о индустрији и техници нема одушевљења машинизмом, већ преовлађују питања „борбе између радника и машине“ и „противречности и антагонизама у употреби машина у буржоаском поретку“, које је Маркс образлагао у *Кайишалу* и који воде питањима социјално-етичке контроле научно-технолошког напретка.⁴⁴

Све је то праћено многим краћим прилозима о изумима и проналазачима, који су, поред сазнајне функције, у деци подстицали истраживачки и откривалачки дух.⁴⁵ Поетика научног открића у складу је са етиком малих

⁴³ В. и причу о заштити животиња „Добродушна дјеца“ (3/1925).

⁴⁴ В. „Индустрија стакла“ (4/1927); „Где нас воде машине“ (1/1928), уз дијалoшку анегдоту о страдању на раду док газду занима само „здравље“ машине; „Једна електрична централа без радника, у Њујорку“ (7/1928); „Прича о мајмунима“ (10/1924) о неуспелом покушају да се радници замене мајмунима.

⁴⁵ „Како је пронађена упијајућа хартија“ (3/1924); „Проналазач цепног часовника“ (1/1925); „Велики и мали проналазачи“ (3/1925); „Mališan Humphry Potter пронашао је најглавнији део на рапној машини“, „Како су исмејавани проналазачи“ (9–10/1924); „Историја сапуна“ (1/1925); „Проналазак магнета“ (4/1927); „Проналазач“ (6/1927); „Непознати проналазач“ (3/1927); „Наука и проналасци. Математика код старих Египћана. Историја шећера“ (5/1928).

бунтовника. Једна прича говорила је тако о „лењом“ дечаку, који се, уместо да као добар школарац учи и чита, упорно забављао паром коју производи подизање и спуштање поклопца са лонца на ватри; дечак се, наравно, звао Џејмс Ваг. Из ове „мале приче“ уредништво извучи „велику поуку“: „Оставите дете нека само тражи где ће своју способност да покаже. Будите му само при руци да му помогнете у овоме, али никако да га скрећете с пута где оно тежи“ (11–12/1925).

На иницијативу радника Јосипа Ожанића из Америке, коју је Владислављевић одушевљено прихватио, *Будућности* је 1927/28. донела скоро целовит превод једног од најпознатијих примера научнопопуларне прозе у међународном радничком покрету.⁴⁶ Реч је о књизи *Природни разговори о економији* (*Nature Talks on Economics*, Chicago, 1912) Каролин Нелсон. Засноване на предавањима које је Нелсонова држала у *Young Socialist Sunday School* у Сан Франциску, ове приче егземпларне су за социјалистичко повезивање биолошке и социјалне еволуције (в. Mishler 1999: 112–113).⁴⁷ Појављивање овог превода јесте својеврстан датум у повести левичарске књижевности за децу на нашим просторима и сведочанство о иначе слабо истраженим контактним везама између југословенске и америчке левице у међуратном периоду.⁴⁸

Машта, фантастика и алегорија

У *Будућности*, као и у тадашњој напредној и социјалистичкој педагогији, однос према фантастици био је наглашеније негативан.⁴⁹ За то је илустративна песма Мале Зоре, која изражава „Протест дечје душе“ не само против сујеверја и религијске фантастике (анђели, свеци, пакао, ђаволи) већ и против *чудесној* као таквог: „Причају нам о вилама, / О чаробним замковима, / О шумама неким страшним / И крилатим змајевима“ (2/1920: 3–4). Та дисквалификација фантазије и фантастике, која би се данас чинила проблематичном, била је у складу са широм поставком критике религије, сујеверја, као и контрапродуктивних ефеката лажи и страха у одгоју деце

⁴⁶ Ожанићев превод је објављен у бр. 5–8/1927. и 9–12/1928, при чему су изостављена два поглавља (9 и 10) и измењен наслов првог поглавља.

⁴⁷ У том је смислу егземпларна уводна „Прича о птичјем јајету“, која излегање птића посматра као алегорију с револуционарном поруком: „И овај силни рад у јајету јест еволуција, тј. припремање за улазак у нови живот онда када увјети не буду више погодни за живљење на стари начин. А крич 'Срушимо љуску која нас обавија' јест глас револуције. Живот је увијек рушио све што му је пречило да ступа напред“ (нав. према *Будућности*, 5/1927: 8).

⁴⁸ Недавно је на ове везе скренуо пажњу П. Бребановић (Brebanović 2017).

⁴⁹ О расправама о педагошкој функционалности бајке у учитељском покрету тридесетих година, в. Николова 2016: 54–60; Hameršak, Zima 2015: 244–246.

или изградњи њиховог односа са родитељима. Искључити бајке, лажне приче о родама или страшне приче о бићима која кажњавају и односе децу, није значило лишити дете фантазије, већ потражити фантазију на другом месту. То друго место је заправо оно с којим се дете прво сусреће и које је трајни подстрек за његову радозналост и истраживачки дух: стваран, искуствени свет, подједнако пун мистерија и чудеса. Или, како је то једна мајка објашњавала: „Ви сте наклоњени да сажаљевате моју ћерку што је била лишена дечјих прича и гатки. Не, пријатељу, није тако. [...] Цео свет је за њу био испуњен чудесима која су је занимала и за које се распитивала. Али ја је никад нисам лајала и њурдила сам се да код ње задржим осећај и схватање да оно што се око ње дешава није нешто банално, нешто безначајно, нешто да је то јуно значаја и веома занимљиво“ („Писмо једне мајке“, 5/1924: 11). Да би се реалан свет мењао и побољшавао, требало је најпре признати тај свет за постојећи и важан. Они који у њему пате одувек су имали више разлога за то неубичајено схватање.

„Протест“ против негативних импликација фантастике био је познато обележје левичарске политичке културе, али не и једни начин на који је унутар ње то питање решавано. Друга струја, с којом *Будућности* такође има директан контакт, истраживала је *субверзивне њојеницијале фантастике*, где су „магични и бајковити елементи коришћени да изложе (а не прикрију) извор доминације и стварне друштвене контрадикције“ (Zipes 2006: 107; в. и Mickenberg 2017: 14–15). То се посебно односи на жанр бајке, у којем су немачки аутори и ауторке у међуратном периоду извели праву малу револуцију на књижевној левици. Главна представница овог тренда била је ауторка Херминија Цур Милен, чије су приче, под називом *Бајке за радничку децу* (*Fairy Tales for Workers' Children*) 1925. преведене и објављене као прво издање Комунистичке партије САД (Mishler 1999: 111, 116). Утолико је занимљивије да су у другој серији *Будућности*, у преводу М. В. Матића с немачког, 1925. и 1926. биле преведене три од четири приче Х. цур Милен, које су се у то време нашле и у америчкој збирци.⁵⁰ Једна од тих прича, под насловом „Зашто?“, наћи ће се и у *Причама за мале ребеле* Џ. Микенберг и Ф. Нела, а недавно их је приредио и Џ. Зајнс (2006). Присуство Херминије Цур Милен у *Будућности*, међутим, датира још од 1924. године, када је преведена њена прича „Игралиште“ (10/1924), а њену књигу *Шта ствари њричају деци* (1925, прев. Мих. Тодоровић), уредништво је препоручивало као „најподеснији“ поклон деци (9–10/1924).⁵¹ У сваком случају, присуство

⁵⁰ Реч је о причама: „Ружа“ (4/1925: 10–14), „Зашто“ (8/1925: 13–14; 9–10/1926: 10–14), „Врабац“ (11–12/1926: 10–14, недовршена). О Х. цур Милен уп. и Варац 2012.

⁵¹ Ове приче биће касније преведене и у књизи *Шта њричају Пејрови њријашељи* (1957).

ове ауторке представља важан књижевноисторијски моменат, и из перспективе веза *Будућности* с интернационалном комунистичком штампом за децу, и из угла расправа о статусу бајки и фантастике у револуционарно оријентисаној дечјој литератури.

У другачијем жанровском кључу и контексту, присуство фантастике може се тражити и у многим примерима алегоријске прозе штампане у *Будућности*. Слично као и жанр бајке, басне и приче о животињама могле су бити кориговане у смеру преношења етичких вредности и друштвено-политичких порука радикалне левице. Општа дидактичка компонента многих басни које су публиковане у обе серије Владисављевићевог часописа надограђивана је значењима везаним за савремени друштвено-политички тренутак и радничку борбу. Тако је друштвено-политичка басна „Курјак – вођа“ Г. Киркова (2/1920: 6–8) конципирана као прича о овцама (радницима) које за вођу бирају вука (капиталисту), оглушивши се о упозорења пса (социјалисте), док је уредништво у фусноти позивало читаоце да сличне актере и односе препознају у свом окружењу, тј. да декодирају алегоријско-идеолошку природу друштвених наратива и стварности у којој живе.

Ту су и други примери алегоријске прозе с фантастичким елементима и социјално-политичким кључем за декодирање. У алегорији „Сунце и деца Будућности“ сунчеви зраци посећују Земљу, што је повод да се кроз *чуђење природе*, и то, као што видимо, *асирономских* размера, *очуде* социоекономски односи и *капиталистичке* капитализма, где пекар, или ратар, производе свог рада уступа господару, док сам остаје гладан, где обућар хода бос, а градитељ велелепних палата живи у страћари, и сви они поврх свега пристају да у рату гину за оне који их отуђују од елементарног људског достојанства и услова за живот. Реч је о симплификованој али важној идеолошко-сазнајној матрици, која је могла да се неисцрпно варира: дијалогска алегорија „Будући зидари“ испричана „по Толстоју“ и све три приче Х. Цур Милен објављене у *Будућности* засноване су на том базичном али упечатљивом аргументу у критици капитализма као натурализованог система насиља и израбљивања.

Кроз наведене примере могуће је наслутити како се у *Будућности* спроводи поступак идејног репрограмирања и друштвене актуализације постојећих жанрова дечје књижевности, потврђујући тезу о алегоријском модусу као медију „критике доминантног састава вредности, па и афирмације тема које се увријезано сматрају непримјеренима за децу“ (Hameršak, Zima 2015: 336–337).

Најзад, иако се не може рећи да фантастика спада у програмске моменат књижевне политике *Будућности*, најзначајнији књижевни продор овог необичног часописног пројекта остварен је управо у жанру фантастике,

и то научне *фантастике* и *социјалне утопије*. На страницама часописа *Будућности* објављен је, по свој прилици, први социјалноутопијски и научнофантастични роман за децу у српској књижевности, а вероватно и на ширем југословенском простору. Реч је о „роману за децу“ који је, под насловом *Шејња кроз будућности*, објављен у 8 наставака у периоду од јуна 1924. до априла 1925, а који је до данас остао непознат и широј публици и историчарима књижевности. У типичном маниру утопистичко-фантастичке литературе, Мала Зора, која је потписана и као ауторка овог романа, пред прославу Првог маја пада у сан и онирички *јуујује у будућности*, стижући практично у нашу савременост (2024). У њеној научно-фантастичној пројекцији то је време оствареног комунизма, који се имагинира као *дечји рај на земљи*, заснован на балансу високог и функционалног технолошког прогреса и повратка природи и спонтаности. У тој педагошкој утопији деца се од васпитне станице до васпитне станице крећу малим аутомобилима са бежичним навођењем, родитељске и учитељске фигуре су максимално повучене из образовно-васпитног процеса, а дечја аутономија и таленти у фокусу, школски дан нема утврђени програм већ се прилагођава дечјим *ad hoc* интересовањима и потребама, нема учења напамет ни васпитних батина, већ се учи кроз биоскопске пројекције и позоришне представе. О свим оним тешким условима живота и рада малих пролетера о којима је читалац иначе сазнавао на страницама *Будућности* утопијска деца будућности учиће тек у склопу фантастичне и сурове Историје Старог света.⁵²

Остављајући детаљније тумачење овог дела за другу прилику, *Шејња кроз будућности* свакако је одличан повод за позив да се у књижевну прошлост *враћимо* донекле као у *будућности*, тј. богато и још неистражено складиште грађе која би могла водити значајнијој редескрипцији жанровске, тематске, па и вредносне мапе српске и југословенске књижевности за децу.

ЛИТЕРАТУРА

Андоновска, Биљана. „Тело, дискурс и идеологија у поеми *Марија Ручара* Душана Матића и Александра Вуча“. *Матићева оледала*, ур. Александар Ранчић, Маша Дудић, Ивица Попадић. Ћуприја: Народна библиотека „Душан Матић“, 2017. 6–17.

⁵² Т. Тропин захваљујем на повезивању с Друштвом љубитеља фантастике „Лазар Комарчић“, у чијем је часопису *Емијор* роман *Шејња кроз будућности* недавно прештампан (септембар 2018). Више о овом делу писаћемо у зборнику *Маринални и маринализовани жанрови* у издању ИКУМ-а.

[Аноним]. „Д-р Драгутин Владисављевић“. *Полиџика* 18. мај 1938: 10.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка конџрајавносћ*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Barać, Stanislava. „Pacifistički i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1940). *Intelektualci i rat 1939.–1947.: zbornik radova Desničinih susreta 2011*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Plejada, 2012. 217–231.

Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: „Devedesetčetvrtica“, „Žene u crnom“, 1996.

Brebanović, Predrag. „O jednoj književno-istorijskoj analogiji: časopis *Partisan Review* i međuratna jugoslovenska književna periodika“. *Istorija 20. veka* 35.1 (2017): 59–76.

Бујас, М. „Владисављевић, Драгутин Т.“ *Српски диоџрафски речник*, књ. 2, В–Г. Нови Сад: Матица српска, 2006. 242–243.

Владисављевић, Драг. Т. *Полна хиџијена: краџке џоуке намењене младим људима и њиховим очевима*. Београд: Нова штампарија С. Раденковића и брата, 1912.

[Владисављевић, Драгутин Т.] *Минимална наџница или Плаџа физичкоџ и инџелекџуалноџ раџника*. Београд: Међусавезни синџикални одбор, 1922.

Vesović, Milan. *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.

Vesović, Milan. „Rad Komunističke partije Jugoslavije na izdavanju štampe i literature u Beogradu od Kongresa ujedinjenja do Obznanе“. *Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu 1920–1950*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.

Вукомановић, Владимир. *Бајка о Смрџи*. Илустрације Јана Растегорац. Београд: Мали врт, 2016.

Вукомановић Растегорац, Владимир, прир. *Ако џи јаве: умро сам: џесме о смрџи за децу и младе*. Београд: Дом културе „Студентски град“, 2018.

Debre, Režis. *Socijalizam: životni ciklus*. Beograd: Falkutet za medije i komunikacije, 2017.

Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Zagreb: Srednja Evropa; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2015.

Ђорђевић, Јован. „Библиотека ’Будућност’ о световности наставе и образовања“. *Соџијалистичка џегаџошка диблџоџека ’Будућносћ’ (1908–1941)*. Београд: Педагошко друштво СР Србије, 1975. 97–105.

Јанц, Загорка. „Сецесија у периодици Србије почетком ХХ века“. *Зборник за ликовне уметносћи* 13 (1977): 339–343.

Јунг, Емил. *Хиџносћизам и сириџизам: џозиџивне чињенице и џреџиџосћавке*. Превели А. А. Ј. и Драгутин Т. Владисављевић. Београд: Штампарија код Просвете С. Хоровица, 1900.

Kecić, Danilo. „Dečje grupe Budućnost 1919–1920. godine“. *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, 6 (1966): 356–364.

Kecman, Jovanka. „Učešće žena u radničkom pokretu Jugoslavije 1918–1921. godine“. *Istorija radničkog pokreta*. Zbornik radova 2. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965.

Кисић, Милица и Бранка Булатовић. *Библиографија деоџрагске шџамџе: 1835–1991*. Београд: Удружење новинара Србије, 1991.

Маркс, Карло. *Кайиџал: краџак извод Гаџријела Девиља*. Предео и према оригиналу допунио Драг. Т. Владисављевић. Женева: [с. н.], 1900.

Marks, Karl. *Kapital*. Prvi tom. Prev. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Beograd: Prosveta, 1978.

Маркс, К. и Ф. Енгелс. *Комунистички манифест*. Прев. Моша Пијаде. Београд: Борба, 1945.

Matić, Dušan i Aleksandar Vučo. *Marija Ručara*. Beograd: Svetlost, 1935.

Mickenberg, Julia L. *Learning from the Left: Children's Literature, the Cold War, and Radical Politics in the United States*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.

Mickenberg, Julia L. „Radical Children's Literature“. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. Publication Date: Jun 2017. DOI: 10.1093/acrefore/9780190201098.013.89

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel. „Radical Children's Literature Now!“ An expanded and revised version of the Francelia Butler Lecture, given at the 2011 Meeting of the Children's Literature Association. *Children's Literature Association Quarterly* (January 2011): 445–473. DOI: 10.1353/chq.2011.0040

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel, eds. *Tales for Little Rebels: A Collection of Radical Children's Literature*. New York: New York University Press, 2008.

Mishler, Paul. *Raising Reds. The Young Pioneers, Radical Summer Camps, and Communist Political Culture in the United States*. New York: Columbia University Press, 1999.

Николова, Маја. *Једном, јако давно, у далекој земљи...* Београд: Педагошки музеј, 2016.

Ogrizović, Mihajlo. *Dječja grupa 'Budućnost' preteča Saveza pionira Jugoslavije*. Zagreb: Radničke novine, 1989.

Паланчани, Сава. „Два ретка рана листа Комунистичке партије Југославије у Библиотеци Матице српске. 1. Књижевни лист за децу *Будућности*. 2. Хумористичко-сатирични лист *Црвени смех*“. *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1978*. III. Нови Сад: Библиотека МС, 1980.

Паланчани, Сава. *Револуционарна и рајна шџамџа 1871–1945: џериодика*. Каталог Библиотеке Матице српске. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1986.

Hamersak, Marijana i Dubravka Zima. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam international, 2015.

Čolaković, Rodoljub et al. *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963.

Zipes, Jack. *Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. 2nd ed. New York, London: Routledge, 2006.

Zipes, Jack. „The Twists and Turns of Radical Children’s Literature“. U: *Tales for Little Rebels*, ed. Julia Mickenberg and Philip Nel. New York: New York University Press, 2008. vii–ix.

Biljana Andonovska

A FUTURE WITH(OUT) *FUTURE* (*BUDUĆNOST*): THE FIRST COMMUNIST LITERARY CHILDREN’S MAGAZINE IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary: The paper presents *Budućnost*, „an entertaining and educational magazine of the organized workers’ CHILDREN“, the first communist-proletarian children’s magazine in the Kingdom of Yugoslavia. We describe its organisational framework, programme and principles, the typology of its literary contributions and the significance of its illustrations and technical editing. Besides reporting on the educational politics in revolutionary Russia as a „children’s paradise“, *Budućnost* was oriented towards deconstructing the ideological mirage and the „defence“ of proletarian children from the class-based, bourgeois education, school system and values. *Budućnost* also created a separate type of literary content for its readers, viewed here from the perspective of the critical concept of *radical children’s literature*.

Key words: *Budućnost* (1920; 1923–1928), Dragutin Vladislavljević, radical children’s literature, periodicals, workers’ movement, World War I, October Revolution, Yugoslav Communist Party, children’s group „Budućnost“, May Day